

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/76/79-84>

İslam Ramiz oğlu Qəzənfərli
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
magistrant
Qezenferli.2018@mail.ru

KOMMERSİYA BANKLARININ FƏALİYYƏTİNİN METODOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə

Hər bir ölkədə kredit ehtiyatlarının böyük bir hissəsinin formalaşmasında kommersion bankları mühim rola malikdir. Kommersion bankları eyni zamanda da müştərilərə müxtəlif növ maliyyə-kredit xidmətlərini təklif edir. Kommersion bankları eyni zamanda da müxtəlif funksiyaları yerinə yetirə bilirlər. Belə ki, bəzi müəlliflərin fikrincə, kommersion bankları əmanət, sığorta, köçürmə-hesablaşma, anderrayter, kredit, investisiya planlaşdırması, broker, kredit pulların emissiyası kimi müxtəlif funksiyaları həyata keçirir.

Kommersion bankları dedikdə, pul ehtiyatlarının toplanmasında iştirak edən və pul bazarında müxtəlif valyuta-kredit əməliyyatlarının həyata keçirmək səlahiyyəti olan kredit təşkilatları başa düşülür. Tədqiqat işinin əsas məqsədi kommersion banklarının fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji məsələlərinin tədqiq olunmasıdır.

Açar sözlər: *kommersion bankı, kredit, bank məhsulu*

İslam Ramiz Qazanfarli

Methodological issues of commercial banks 'operations

Abstract

Commercial banks play an important role in the formation of a large part of credit reserves in each country. Commercial banks also offer a variety of financial and credit services to customers. Commercial banks can also perform various functions. Thus, according to some authors, commercial banks perform various functions such as savings, insurance, transfer-settlement, underwriting, credit, investment planning, brokerage, issuance of loan money.

Commercial banks are credit institutions that are involved in the accumulation of monetary reserves and have the authority to conduct various currency and credit operations in the money market. The main purpose of the research is to study the theoretical and methodological issues of commercial banks. First, the theoretical foundations of the research subject were studied. At this stage, approaches to the characteristics of commercial banks have been theoretically analyzed, which plays a key role in achieving the objectives of the study. Methods of systematization, grouping, comparison were used here.

Key words: *commercial bank, credit, banking product*

Giriş

Kommersion bankı mənfəət əldə etmək məqsədi pul dəyəri ilə məşğul olan bank kimi tanınır. Kommersion bankı kapital dileri və ya daha doğrusu pul dileridir. Bu bank əmanətçilərə minimum faiz verir və borcalandan maksimum faiz tələb edir. Bu proseslərlə kommersion bankları qazanc əldə edir və bizneslərini davam etdirirlər.

Kommersion bankları qazanc əldə etmək məqsədi daşıyan biznes müəssisəsidir, lakin kredit təşkilatları iqtisadiyyata bəzi unikal xidmətlər də təqdim edirlər. Banklar vasitəsilə iqtisadiyyat tənzimlənir və iqtisadi inkişaf təmin edilir. Beləliklə, kommersion bankı dövlət və əhali üçün bir sıra fəaliyyətlər həyata keçirir. Kommersion bankları maliyyə resursları ilə zəngin olan şəxslərdən aşağı faizlə əmanətləri cəlb edərək investisiya üçün kapital təmin edir və beləliklə, boş əmanətləri səfərbər etməklə iqtisadiyyatda kapital yaradır (Arapkov M.M., 2019, c. 61).

Banklar, xüsusən də kommersiya bankları dövlət pullarının təhlükəsiz saxlanması və ya depoziti üçün təşkilatlardır. Banklar həm də dövlət pulu üçün risksiz investisiyalardır. Banklar sabit cari əmanət sertifikatı kimi müxtəlif növ əmanətlər təqdim edir. Bu əmanətlər müştərinin pulunun təhlükəsizliyini təmin edir və həmçinin depozitə qoyulan puldan müəyyən qədər gəlir əldə etməyi təmin edir.

Metod

Məqalənin yazılmasında analiz və sintez, eyni zamanda da induksiya və deduksiya, müqayilə təhlil, eksperiment, modelləşdirmə, sistemli yanaşma və qrafik metodlarından istifadə olunmuşdur. Belə ki, analiz metodu kimi mövzu tam şəkildə götürülmüş və daha sonra hissələrə bölünərək ayrı-ayrılıqda təhlil olunmuşdur. Daha sonra isə sintez metodu vasitəsilə bu hissələr iqtisadi sistemdə birləşdirilmişdir. İnduksiya metodu vasitəsilə məqalənin mövzusu haqqında iqtisadi faktlar toplanmış, sistemləşdirilmiş və araşdırılmışdır. Sonra isə deduksiya metodu vasitəsilə isə həmin toplanmış faktlar əsasında nəzəri nəticələr, ümumi prinsiplər, başqa sözlə desək, əməli fəaliyyət üçün lazım olan zəruri tövsiyələr müəyyən edilmişdir.

Analiz

Kredit müasir iqtisadiyyatın can damarıdır. Kredit iqtisadi fəaliyyətin sürətini artırır. Kommersiya bankı borcalana və ya iş adamına qısamüddətli maliyyə vəsaiti təqdim edir və beləliklə, biznesin inkişafına kömək edir.

Kommersiya bankları mübadilə vasitəsinin yaradılmasına da köməklik edir. Müasir iqtisadiyyatımızda pul mübadilə vasitəsidir. Amma banklar da çek vasitəsilə paralel mübadilə vasitəsi yaradırlar. Kommersiya banklarında çek, bank vekseli, köçürmə veksəl və s. kimi sənədlər də müəyyən dərəcədə mübadilə vasitəsi kimi istifadə olunur və bank pulu kimi tanınır (Викунин А.Ю., 2015, с. 88).

Hesablaşma hesabı vasitəsilə əməliyyatların həyata keçirilməsi kommersiya banklarının əsas funksiyalarından biri hesab olunur. Belə ki, müxtəlif istiqamətli ödəmələrin realizə olunmasında kommersiya bankları vasitəçi rolunu oynayır. Bu zaman kommersiya bankları ödəmə tapşırıqlarının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə nəzarət etmiş olur.

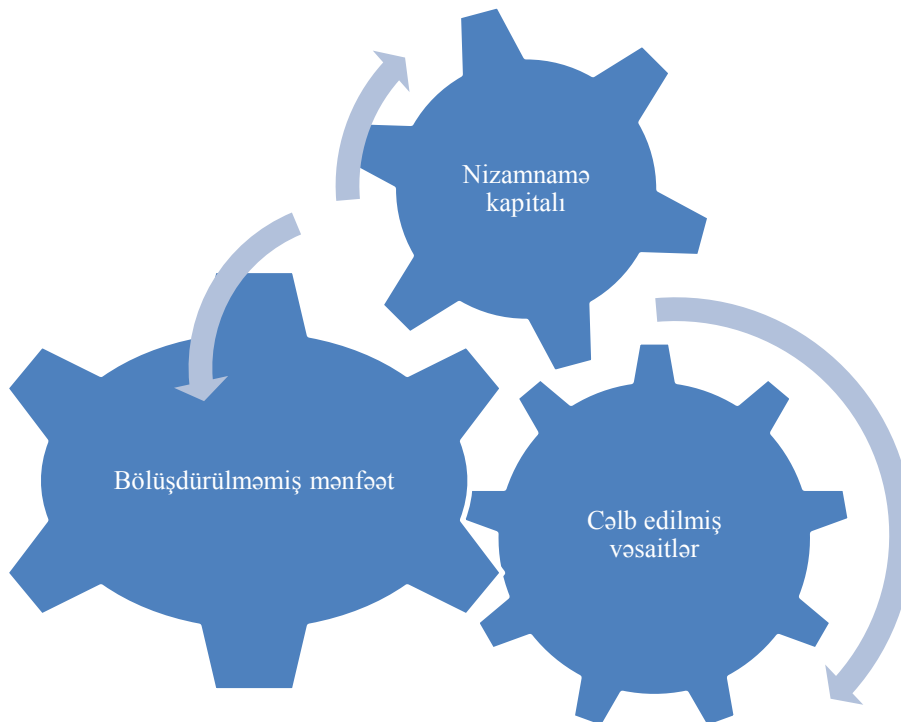
Kommersiya bankları eyni zamanda da müştərilərə kassa-hesablaşma kimi xidmətlər də təklif edir. Burada əsas məqsəd müştərinin nağd pula olan tələbatının qarşılınmasını təmin etməkdir.

Kommersiya banklarının vətəndaşlara təklif etdikləri əsas xidmətlərdən biri də lizinq əməliyyatları hesab olunur. Belə ki, kommersiya bankları öz müştərilərinə nağd pul krediti vermək əvəzinə müştərinin həmin pul ilə alacağı hər hansısa bir əmtəənin dəyərinin ödənməsini təmin edə bilər. Belə olan halda isə satın alınacaq əmtəənin dəyəri tam ödənilənədək həmin əmtəə bankın sərəncamında hesab olunur. Başqa sözlə desək, kommersiya bankı girovsuz pul vermək əvəzinə əmtəəni girova çevirmək yolu ilə həm müştərinin tələbatını ödəmiş olur, həm də verdiyi krediti təminatlı vəziyyətə gətirmiş olur (Гринспэн А, 2014, с. 91).

Maliyyə-kredit piramidasını əsas hələqələrindən olan kommersiya bankları öz fəaliyyətləri ilə supermarketləri xatırladır. Belə ki, supermarketlər hər hansısa bir məhsulu istehsalçıdan alıb istehlakçıya satarsa, kommersiya bankları da fiziki və ya hüquqi şəxslərdən pul vəsaitlərini toplayaraq kreditin satışını həyata keçirir. Ayrı-ayrı müəssisələrə, əhəlinin müxtəlif qruplarına, hətta dövlətin özünə kreditin verilməsi kifayət qədər aktual məsələlərdəndir. Belə olan halda isə Kommersiya banklarının fəaliyyətinə zərurət yaranır. Kommersiya bankları pul vəsaitlərinin daha çox toplandığı əhəli qruplarını müxtəlif faiz dərəcələri əsasında özlərinə cəlb edərək əldə etdikləri maliyyə resurslarını pula ehtiyacı olan təbəqələrə müxtəlif faizlər hesabına ötürür. Məhz bu səbəbdəndir ki, depozit faiz dərəcələri həmişə kredit faiz dərəcələrindən çox az olur. Ortada yaranmış fərq isə kommersiya bankının gəliri hesab olunur.

Kommersiya banklarının maliyyə resursları müxtəlif mənbələr hesabına toplanıla bilər. Belə ki, aşağıdakı sxemdə kommersiya banklarının maliyyə resurslarının əsas mənbələri əks olunmuşdur.

Sxem 1. Kommersiya banklarının maliyyə mənbələri

Mənbə: Cavadov A.M., *Kommersiya bankları məhsul və xidmətlərinə qiymət-qoyma*. Bakı 2012 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

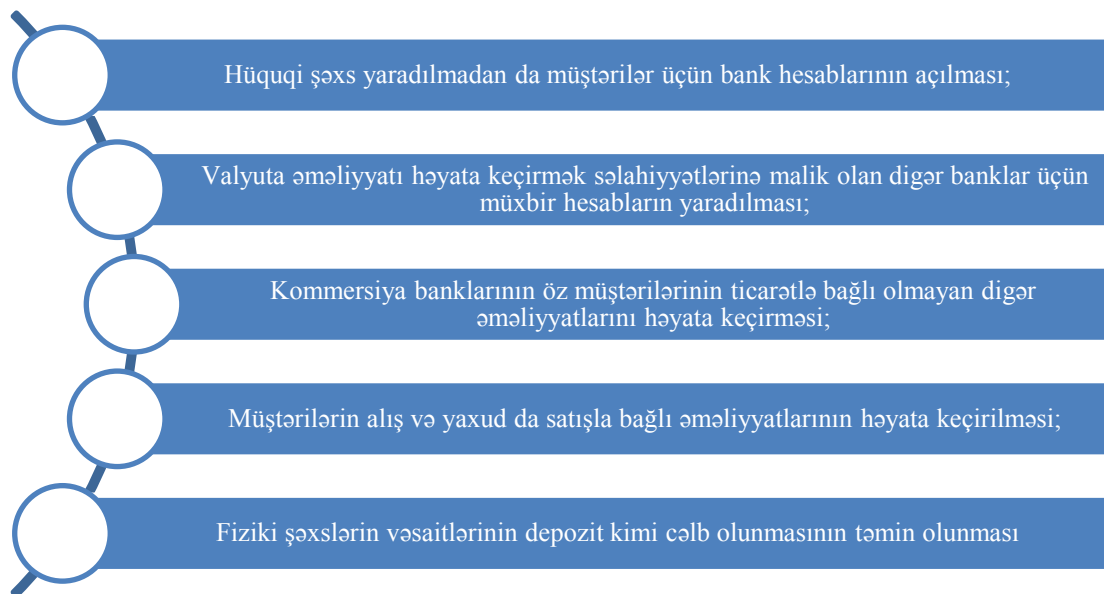
Kommersiya banklarının müxtəlif funksiyaları vardır. Bu funksiyalar içərisində ən əsası kredit funksiyasıdır. Kommersiya banklarının digər maliyyə əməliyyatları da gəlir xarakterli olsa da, ən böyük gəlir məhz ssuda formasında təqdim olunan kreditlər hesabına əldə olunur. Bütün bunlarla yanaşı kommersiya banklarının çoxtərəfli funksiyaları da vardır (Bağırov M.M., 2014, s. 84):

- Maliyyə vasitəçisi- geri qaytarılma, haqqı ödənilmə və müddətlilik prinsipi əsasında hüquqi və yaxud da fiziki şəxslərdən maliyyə resurslarının cəlb olunması;
- Kreditləşmə- Kommersiya bankları pul vəsaitinə ehtiyacı olan əhəlinin ayrı-ayrı təbəqələrini, dövlət və özəl müəssisələri kreditlə təmin edir ki, bu da son nəticədə müxtəlif təsərrüfatların aparıcı qüvvələrinin sürətli inkişafına zəmin yaradır;
- Kommersiya bankları qiymətli kağızlar vasitəsilə apardıqları əməliyyatlarla fond bazarının da inkişafına öz töhvəsini verir;
- Kommersiya bankları öz müştərilərinin maliyyə konsultantı-məsləhətçisi qismində də çıxış edirlər.

Kommersiya banklarının dayanıqlı və uzunömürlü fəaliyyətinin əsası onun strukturu ilə bağlıdır. Kommersiya banklarının struktur quruluşu nə qədər mürəkkəb olarsa, bankların da fəaliyyəti bir o qədər uğurlu olacaqdır.

Milli və xarici valyutada olan pulların mübadiləsi zamanı kommersiya banklarının əlavə funksiyaları da meydana gəlir. Həmin funksiyalar aşağıdakı sxem vasitəsilə əhatəli şəkildə araşdırıla bilər.

Sxem 2. Milli və xarici valyutada olan pulların mübadiləsi zamanı kommersiya banklarının funksiyaları

Mənbə:

Демичев А. Банковский сектор и экономика // Экономист. - 2011. - N 11. - С.55-60 məqaləsinin materialları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Sxem 2-də qeyd olunan funksiyaları kommersiya bankları öz əməliyyatları vasitəsilə yerinə yetirirlər. Belə əməliyyatlar passiv, aktiv, eləcə də vasitəçilik əməliyyatları hesab olunur. Kommersiya banklarının həyata keçirdikləri əməliyyatları qruplaşdırarkən diqqət olunması zəruri olan əsas məsələ onların maliyyə ehtiyatlarının yaradılması və düzgün yerbəyer edilməsidir. Kommersiya banklarının maliyyə ehtiyatları dedikdə, bankların passiv və eləcə də aktiv əməliyyatları həyata keçirmək üçün istifadə etdikləri vəsaitləri başa düşülür. Kommersiya banklarının aktiv əməliyyatları dedikdə, banka cəlb olunan vəsaitlər, başqa sözlə desək, bankın depozit kimi qəbul etdiyi vəsaitlər başa düşülür. Kommersiya banklarının passiv əməliyyatları dedikdə isə bank tərəfindən vətəndaşlara verilən kreditlər başa düşülür. Yəni banka daxil olan pul vəsaitləri bankın aktiv əməliyyatları hesab olunursa, bankdan çıxan pul vəsaitləri bankın passiv vəsaitləri kimi qəbul olunur.

Kommersiya banklarının xüsusi kapitalı dedikdə, banka məxsus olan kapital başa düşülür. Başqa sözlə desək, bankın xüsusi kapitalı onun nizamnamə kapitalından ibarətdir. Lakin bununla yanaşı, hər bir kommersiya banklarının xüsusi kapitalı ilə yanaşı ehtiyat vəsaitlərinin toplandığı xüsusi fondları da olur.

Kommersiya bankları özlərinin passiv əməliyyatlarını bir neçə formada həyata keçirə bilər (Панова Г.С., 2018, с. 37):

- Bankda mövcud olan qiymətli kağızların emissiya olunması vasitəsilə;
- Bankda yeni fondlar formalaşdırmaq, eləcə də bankın sahib olduğu fondları yeniləmək üçün bankın mənfəətindən xüsusi ayrılmalar etməklə;
- Kommersiya banklarının öz borclarını ödəmək məqsədilə digər kommersiya banklarından kredit alması vasitəsilə.

Kommersiya banklarının xüsusi əhəmiyyətli əməliyyatlarından biri də depozit əməliyyatlarıdır. Depozitlər müxtəlif xüsusiyyətlərə görə qruplaşdırıla bilərlər. Qoyulma müddətinə görə, eləcə də qoyulma valyutasına görə, hansı şərtlərlə qoyulub, hansı şərtlərlə geri ödənməsi xüsusiyyətlərinə görə depozitlər mühim əhəmiyyətə malikdirlər. Depozit əməliyyatlarının subyektləri və obyektləri olur. Belə ki, banklar depozit əməliyyatlarının subyektini qismində çıxış edirsə, pul vəsaitləri kommersiya banklarının əsas obyektini rolunda çıxış edir.

Subyekt baxımından depozit əməliyyatları fiziki və hüquqi şəxs qismində çıxış edə bilər. Müddətinə görə isə depozitlər müddətli və tələb olunan müddətə geri götürmək xüsusiyyətinə malik olurlar. Müddətli formada qoyulan depozitlər digərləri ilə müqayisədə daha yüksək rentabelliliyə malik olur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında müddətli depozitlər üzrə faiz dərəcələri 11-14% arasında dəyişir. Lakin tələb olunan müddətə qədər qoyulan depozitlərdə isə faiz dərəcələri daha az olur. Bunun da əsas səbəbi kimi maliyyə resurslarının gözlənilməyən anda bankın passiv əməliyyatına çevrilmə potensialı ilə əlaqələndirilir. Maliyyə vəsaitlərinin tiplərinə görə isə depozitlər əmanət kitabçalarında vəsaitlərə və plastik kartlardakı vəsaitlərə bölünür. Faiz dərəcələrinə görə isə depozitlər təsbit olunan faiz dərəcəsi ilə qoyulan depozitlərə və üzən dərəcə üzrə qoyulan depozitlərə bölünür.

Bankın passiv əməliyyatları pul vəsaitlərinin bankdan çıxmasını təmin etsə də gəlir gətirmək məqsədi ilə həyata keçirilir. Kommersiya banklarının passiv əməliyyatlarını iki əsas qrupda təsnifləşdirmək olar (Шаламов Г.А., 2014, с. 102):

➤ Kommersiya banklarının likvidlik səviyyəsini normada saxlamaq məqsədilə həyata keçirilən əməliyyatlar;

➤ Kommersiya banklarının gəlir əldə etmək məqsədilə həyata keçirdikləri kredit əməliyyatları.

Kommersiya banklarında həyata keçirilən kassa əməliyyatları nağd pul üzərində qurulan əməliyyatlardır. Başqa sözlə desək kassa əməliyyatları nağd pulların hərəkətini təmin edən əməliyyatlardan hesab olunur.

Kommersiya bankları bəzi hallarda investisiya əməliyyatları da həyata keçirə bilər. Investisiya əməliyyatlarının həyata keçirilməsində əsas məqsəd kommersiya banklarının iqtisadiyyatın hansısa bir sahəsinə yatırım etməklə öz mənfəətini daha da artırmaqdır. Investisiya əməliyyatları da bankdan pulların çıxmasını təmin etdiyi üçün passiv əməliyyatlara aid edilə bilər. Lakin əsas məqsəd qeyd etdiyimiz kimi daha yüksək mənfəətin əldə olunmasını təmin etməkdir.

Kommersiya banklarının həyata keçirdikləri digər bir əməliyyat növü isə trass əməliyyatlar hesab olunur. Trass əməliyyatları dedikdə, əmlak sahibinin öz əmlakını idarə etmək məqsədilə başqa bir şəxsə verməsi başa düşülür. Trass əməliyyatlarında əmlak növü kimi daşınmaz əmlakla yanaşı, eyni zamanda da qiymətli kağızlar və pullar çıxış edir. Trass əməliyyatlarının iştirakçıları qismində isə trassı təsis edən, benefisiar və əmlakı güvənlə idarə edən şəxslər çıxış edir.

Nəticə

Kommersiya bankı mənfəət əldə etmək məqsədi pul dəyəri ilə məşğul olan bank kimi tanınır. Kommersiya bankı kapital dileri və ya daha doğrusu pul dileridir. Bu bank əmanətçilərə minimum faiz verir və borcalandan maksimum faiz tələb edir. Bu proseslərlə kommersiya bankları qazanc əldə edir və bizneslərini davam etdirirlər.

Kommersiya bankları qazanc əldə etmək məqsədi daşıyan biznes müəssisəsidir, lakin kredit təşkilatları iqtisadiyyata bəzi unikal xidmətlər də təqdim edirlər. Banklar vasitəsilə iqtisadiyyat tənzimlənir və iqtisadi inkişaf təmin edilir. Beləliklə, kommersiya bankı dövlət və əhali üçün bir sıra fəaliyyətlər həyata keçirir. Kommersiya bankları maliyyə resursları ilə zəngin olan şəxslərdən aşağı faizlə əmanətləri cəlb edərək investisiya üçün kapital təmin edir və beləliklə, boş əmanətləri səfərbər etməklə iqtisadiyyatda kapital yaradır.

Banklar, xüsusən də kommersiya bankları dövlət pullarının təhlükəsiz saxlanması və ya depoziti üçün təşkilatlardır. Banklar həm də dövlət pulu üçün risksiz investisiyalardır. Banklar sabit cari əmanət sertifikatı kimi müxtəlif növ əmanətlər təqdim edir. Bu əmanətlər müştərinin pulunun təhlükəsizliyini təmin edir və həmçinin depozitə qoyulan puldan müəyyən qədər gəlir əldə etməyi təmin edir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov Ə., Həmişəyeva Ş., Məmmədov Z., Rzayev R. Bank işi ilə elektron bankçılıq. Bakı 2013, 420 s.
2. Abdullayev Ş.Ə., Əsgərova R.V. "Bank işi" Dərslik- 2017, 510 s.
3. Bağırov M.M. "Banklar və bank əməliyyatları" Dərslik. 2014, 480 s.
4. Bəşirov R.A. "Bank işi" Dərslik. 2017, 420 s.

5. Cavadov A.M., Kommersiya bankları məhsul və xidmətlərinə qiymət-qoyma. Bakı 2012, 480 s.
6. Əliyev M.F. Bankların inkişaf istiqamətləri. Monoqrafiya. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 2014, 120 səh.
7. Əliyev M.F., Bank məhsullarının inkişaf strategiyası. 2016, 346 s.
8. Əliyev M.F., Bank məhsullarının inkişaf strategiyası. İqtisadiyyat və audit jurnalı, 2013-cü il, №8.
9. Əliyev M.F., Bank islahatları ilə vahid reyting sistemi ilə qiymətləndirmə. Ekspert jurnalı, 2016-cı il, №3-4.
10. Hacıyeva L.A. “Xidmət sahələrinin marketinqi” Dərs vəsaiti - Bakı, 2017. 276 səh
11. Məmmədov Z.F. Bank fəaliyyətinin əsasları. (Elmi-nəzəri və praktiki məlumat kitabı). Bakı, Azərneşr. 2017. səh.480.
12. Abbasov I., Khankishiev B. Commercial bank in the transition to a market economy. Baku - 2018. 600 p.
13. Agarkov M.M., Fundamentals of banking. M. 2019, 540 p.
14. Vikulin A.Yu., Antimonopoly regulation of the banking services market. M. 2015, 652 p.
15. Greenspan A. Commercial banks and the Central Bank in a market economy // Vopr. economy. - 2014. -N 12. - S.87-96.
16. Demichev A. Banking sector and economy // Economist. - 2011. - N 11. - S.55-60.
17. Chechetkina T. Small commercial banks: problems, prospects / T. Chechetkina, V. Petushkov // Economist. - 2012. - N 8. - S.89-93.
18. Shalamov G.A. "Small" problems of the provincial bank in the mirror of the big economy // Society and Economics. - 2014. - N 9-10. - P.100-105.
19. Shvetsov Yu.G. Bank capital: its sufficiency and functions / Yu.G. Shvetsov, V.G. Koreshkov // Money and credit. - 2014. - N 6. - S.34-36.

Rəyçi: iqtisad e.f.d. A.Hüseynova

Göndərilib: 18.02.2022

Qəbul edilib: 18.03.2022